

AMEERIKLASE SEIKLUSED EESTI NSV-S

Hellar Grabbi. Seitse retke isamaale. Mälestuslikud esseed. Tartu: Ilmamaa, 2010. 454 lk.

Hellar Grabbi järjekordne mälestusteaineline teos „Seitse retke isamaale” on kindlasti – kui lühidalt kokku võtta – õpetlik ja hariv. Huvitavusega on lood natuke keerulisemad, aga sellest edaspidi. Käesolevas raamatus meenutab Grabbi oma seitset külaskäiku Eesti NSV-sse aastatel 1968, 1969, 1972, 1977–1978, 1988, 1989 ja 1990. Kaheksandal külaskäigul oli NSV asemel juba Vabariik. „Saabumispäeval, 6. IX 1991, tunnustab Eesti iseseisvust ka Nõukogude Liit,” mainib Grabbi eesõnas (lk 10). Viimase kahe kümnendi jooksul on Grabbi siinmaal käimised omasoodu tihedalt jätkunud.

Küllap ei ole meenutamislembese Hellar Grabbi raamatut käsitledes kohatu kalduda hetkeks ka ise meenutustesse. Suhteliselt noore mehena (olen sündinud 1979. aastal), puutusin Grabbi-nimelise kirjanduskriitikuga kokku üldise kirjandusloo mõttes alles hiljuti, oma ülikoolipäevil. Esmalt toimus see ajakirja Keel ja Kirjandus lehekülgedel (1998, nr 6), kust lugesin Grabbi põhjalikku retsensiooni 1995. aastal ilmunud „Eesti kirjarahva leksikonile”. Grabbi nurises, miks on seal Arvi Siiast rohkem juttu kui Heiti Talvikust, Minni Nurmest rohkem kui Ivar Grünthalist, Aira Kaalust rohkem kui Ilmar Laabanist, Ralf Parvest rohkem kui Uku Masingust, Lilli Prometist rohkem kui August Annistist. „Proportsioonid peaksid olema just tugevalt vastupidised,” protesteeris retsenseerija, jagades ilmselgelt kirjanikke pahadeks ja headeks poliitilistest, s.o kirjandusvälistest põhjustest lähtuvalt, pidamata millekski, et näiteks kahe (väga hea) luulekoguga Talvikust polegi teatmeteoses põhjust rohkem kirjutada kui

suure hulga (väga heade) luulekogudega Siiast.¹ Järgnes veel verbaalseid lajatusi Sütiste, Smuuli, Prometi, Kuusbergi jt aadressil. Soh, mõtlesin mina, järjekordne ivanoravlik lääne pühamees eesti kirjandust „puhastamas”! 2001. aastal Loomingus ilmunud lühiarvustuses 2000. aasta „Eesti kirjanike leksikonile” kasutasin juhust ja torkasin sapiselt vastu, mida tuleks säärasest kirvemeetodist arvata.²

Nii et sugugi mitte paljulubavas toonis esmatutvus. Peatselt kohtusin Grabbiga ka isiklikult, 2001. aasta kevadel Rahvusraamatukogus, soojal, aga vihmasel päeval, ühel kirjandusüritusel. Ma ei mäleta, millest kontakt alguse sai, kas keegi tutvustas või kes vestlust alustas, aga ilmselt oli aktiivseks pooleks suhtlemis- ja tutvumisealdis Grabbi. Jutlesime mõne suutaie igati asjalikult ja sõbralikult ning poseerisime isegi ringi luusivale fotograafile. Võimalik, et Grabbi oli lugenud Loomingust minu vastupistet eesti kirjandusloo hindamise asjus ja tundis huvi, mis mees see selline on. Tookordne kokkupuude on seni jäänud ainsaks. Kahjuks noorima ja vanima kirjanikegeneratsiooni vahel ju otsekontakti ei leidu, eriti kui tegu piiriülese juhtumiga. Aga sellestki kohtumisest sain aru, et Grabbi kirjanduslik diapaseon on tegelikult palju avaram, kui tollest norivalt kurjustavast retsensioonist välja paistis.

„Seitse retke isamaale” on kindlasti üks neid mälestusteoseid, mida eesti kultuuriloo huvilised võiksid lugeda. Nagu öeldud, on see muuhulgas ka õpetlik. Pean silmas asjaolu, et Eesti

¹ H. G r a b b i, Veel kord „Eesti kirjarahva leksikonist” selle uuele väljaandele mõeldes. – Keel ja Kirjandus 1998, nr 6, lk 406.

² J. U r m e t, Pealt kullakarvaline, seest siiruveeruline. – Looming 2001, nr 2, lk 283–287.

NSV külastamine polnud mõnes pagulasringkonnas positiivne ega aktsepteeritavgi nähtus, paljud äärmuslikud konservatiivid olid seisukohal, et igasugune kontakt rahvuskaaslastega okupeeritud kodumaalt on kuritegu iseseisva Eesti Vabariigi mälestuse vastu. Grabbi kirjutab: „Dogmaatilised ja ägedamad okupeeritud Eesti külastamise vastased läksid niikaugemale, et kodumaal-käijaid mõnitati pagulasajalehtedes ja mitmed tuntud isikud, nagu helilooja Eduard Tubin, kõrvaldati organisatsioonide liikmeskonnast” (lk 12–13). Korduvalt puudutab Grabbi seda nõmedat fakti. Nüüd teame, et õigus oli käijatel ja suhtlejatel, mitte aegunud mälestuste küljes rippujatel. Paneme selle kõrva taha: kui millalgi tulevikus peaks juhtuma analoogseid olukordi, olgu siis inimestel tarkust ja taiplikust säilitada normaalset mõtlemist, püüelda ühtsuse ja solidaarsuse poole. Ühel pool pagulus – peatamatult hääbuv, kuid seni tähtsat rolli mängiv kild rahvuskehast, teisel rahvas ise, kammitsetud, kuid elujõuline.

Paguluse ja kodumaa vaheliste kultuurikontaktide olulisus tuleb Grabbi raamatust hästi ilmsiks. Röhub ta isegi, et ei tulnud Eestisse poliitikat ajama, vaid inimestega suhtlema, rääkima elust väljaspool ja koguma teadmisi elust siinpool. Ja nii suhtleb Grabbi siinsete inimestega, suhtleb lausa erakordse andumuse ning pühendumusega. Esmalt muidugi kirjanike, näitlejate, ajakirjanike, sportlaste, lauljatega, kuid mitte ainult nende ja teiste silmapaistvate isikutega, vaid meelsasti ka tavaliste inimestega tänaval, rongis, kohvikus. Seejuures on imetusväärne tema oskus leida ühist jutuainest ka kõige lihtsamate oma rahva poegade ja tütardega. Koeru kõrtsis sõbruneb ta külameestega (1968), öises Pärnu rannahoones puistab šveitser talle oma elulugu (1969). Kõikjalt kogub ta killukesi nii tuntud kui ka tundmata eest-

laste eluolust. Ses mõttes pole ta turist, vaid rändaja.

On isegi hämmastav, kuidas Grabbi, kes esimese reisi ajal oli Eesti NSV kultuuriinimeste hulgas tuntud vaid nime järgi – Mana toimetajana –, saavutas siin kergesti isikliku kontakti niivõrd paljude kuulsate kultuuritegelastega. Visiitkaardina oli tal muidugi kasutada ka Grabbi nimi: tema isa, president Pätsile lähedal seisnud mees, kolonel Herbert Grabbi oli rahva seas veel mäletatud. Nendest kahest visiitkaardist pluss paarist heast tutvastkirjasõbrast piisas, et libiseda kogu tollase eesti kultuurielu tipuosast läbi nagu nuga võist.

Esimese reisi ajal korraldab Vladimir Beekman Grabbile kohtumise Kirjanike Liidu juhatusega, kus too tutvub Jaan Krossi ja Ellen Niiduga. Peagi istub Grabbi juba Krosside pool, kus tutvub isiklikult August Sanga ning Kersti Merilaasiga, kes on Grabbile „ammused ja hinnatud sõbrad luulelehekülgedelt”. Krossid viivad Grabbi Tuglaste juurde, kus ta kohtub Nigol Andreseniga. Merilaas ja Sang viivad Grabbi Debora Vaarandi 52. sünnipäevale, kus ta tutvub Lennart Meriga, jne. Uute sidemete tekkimisel on abiks vasttekinud tutvused, aga ka avastatud ühised tuttavad. Tüüpiline on näiteks selline juhtum: „Kui nad [„Kalevi” korvpallurid – *J. U.*] kuulevad, et ma tunnen nende meeskonnakaaslase Ülo Laumetsa Ameerikas elavat venda, võetakse mind sõbrameheks” (lk 16).

Usalduslikule vestlusele võib innustada fakt, et uus tutvav või tema isa või vanaisa võitles Saksa mundris. Grabbi oskab personaalselt läheneda. Uku Masing, kelle poole Grabbi 1978. aasta jaanuaris pooljultunult sisse sadas, võtab külalise viisakalt vastu, kuid ei tee teist nägugi nimede Mana või Grabbi peale. Alles siis, kui külaline pillab, et on kõndinud Guatemalas kitšeede pealinna Santa Cruz del Quiché tänavatel

ja sõitnud paadiga Atitlánil, Masingu unistuste järvel, hakkab Masing Grabbile tähelepanelikumalt otsa vaatama!

Esimesel reisil külastab Grabbi Beekmaneid ja arutab nendega maailma asju, kirjasõber Uno Laht külastab Grabbit hotellitoas. Grabbi jõuab ka Tartusse ja mujale Lõuna-Eestisse. Tartus tutvustatakse ameerika külalisele Marju Lauristini ja Peeter Vihalemma, Elvas tutvub ta Ain Kaalepiga, ja nii edasi. Sotsiaalne võrgustik töötab täie hooga, üks lüli lükkab Grabbit teise lüli juurde, teine kolmanda, kolmas neljanda juurde. Et esimesel korral oli küllakutsujaks VEKSA, siis korraldas ka see instants mõne kokkusaamise, näiteks Leo Normeti ja Paul Rummoga. Need koosistumised polnud muidugi nii vabad ja lahedad, juures viibis ju VEKSA esindaja ning ruumidesse olid paigaldatud pealtkuulamiseadmed, nagu eeldada võis ja hiljem ilmsiks tuli. Kuid ometi on VEKSA Grabbi käsitluses täitsa inimlik nähtus, kontrollib küll ja annab aru, kuhu vaja, aga siiski loobub selle esindaja, kapten Ralf Raudberg ilusti Jaan Kaplinski juurde kaasa tulemast, kui Grabbi seda soovi viisakalt väljendab.

Seni on kirjeldatud peamiselt esimest reisi, aga kuus mitte vähem isikuterohket reisi on veel. Niisiis on kohatud inimeste hulk kokku muljetavaldav. Seejuures ei meenuta Grabbi tekst pinnapealset märksõnade jada ega kuiva telefoniraamatut, vaid on hoolega sidusaks tekstiks kirjutatud. Enamiku inimeste puhul teeb ta vähem või rohkem põhjaliku põike selle isikuga seonduvasse, maalides kord lausa portreid, vahel lihtsaid, kuid iseloomulikke skitse. Üldiselt on sellised kokkuvõtted huvitavad ja harivad. Aga on ka kohti, kus see põhjalikkus muutub lugemist segavaks. Pean silmas mõne isiku juures pikalt kirja pandud entsüklopeedilisi andmeid: daatumeid, kohanimesisid jne. Vaino Väljase, VEKSA tegevjuhi

Ralf Raudbergi ja NSVL diplomaadi Mihhail Murnikovi puhul on see inforäga kontekstist tulenevalt õigustatud, sest need mehed on olulised ja Grabbil põnevaks kirjutatud. Aga üldsusele tundmatute sugulaste-hõimlaste, näiteks Irja Grabbi onutütre ja tolle mehe elulood on küll juba liiast (lk 18–19). Natuke tüdinult tahaks öelda, et meil kõigil on omad, endale väga tähtsad, aga ülejäänutele absoluutselt tundmatud sugulased, kes Teise maailmasõja lainetustes laiali pillutatud või represseritud. Ei tasu neid panna ühte patta Mati Undi ja Jaan Krossiga. See on teine lugu, teine raamat.

Ehkki Grabbil on autorina loomulikult õigus oma raamatus meenutada, mis talle iganes meeldib, ütlen lugejana, et mõneski kohas eelistaksin ma üldhuvitavamat ja vähem ainult Grabbi suguvõsasse puutuvat. Ja üldse, võib-olla pagulaskogemusega eestlased seda ei taju, aga mulle tundub küll, et Eesti ühiskonnas on tekkimas tasapisi kerge küllastumus aastanumbrite 1940–1945 ümber jahumisest. Nende aastate juures sagib nii palju propagandistlikke ajalookirjutajaid ja poliitikuid, endisi poliitvange ning igat karva vimmaõhujaid, et võiks nüüd lihtsalt lasta veidi tolmul tagasi maha langeda. Samuti oleks võinud raamatust välja jääda peatükid taaskohatud koolivendadest ja Rotalia korporatsiooni taasavamisest. Need on huvitavad ainult asjaosalistele ja süvahuvielistele. Ei maksa segi ajada isiklikult isiklike ning isiklikult üldhuvitavaid mälestusi. Samuti ei ole mõtet kodueestlastele pikalt kirjeldada Kurgja muuseumi, Otepää linnamäge ega Kaali kraatrit. Kõik sellised kohad võtavad raamatult sisupunkte maha. Mida lõpu poole, seda enam muutub Grabbi tekst põnevate meenutuste ja sisukate portreede asemel kuivalt registreerivaks, kuidagi ülelibisevaks, sündmustest ülemarssivaks. Justkui oleks tal hilisemast ajast vähem mäle-

tada kui 1968. aastast! Esimese kahe reisi kirjeldused ongi kõige kõitvamad.

Aga muidugi ei saa arvata, nagu oleks mälu Grabbi hätta jätnud. Pigem on raamatu lõpus tuvastatav mingi läbematus, kiirustamine. See on ka mõistetav, juhtus ju siin aastail 1988–1990 nii palju, mõndagi ka Grabbi osalusel, kõigest tahaks rääkida! Võib-olla tekkis autoril millalgi soov raamat kiiremini ära lõpetada. Igatahes on mälu Grabbil silmatorkavalt terav. Raamat on kirjutatud tänapäeval, aastakümned pärast esimest reisi, aga Grabbi mäletab isegi seda, mida ta esimese reisi esimesel ööl hotellis unes nägi, ja nii detailselt, et kirjutab sellest terve lehekülje! Ta taastab pikki dialooge otsekõnes, mäletab näoilmeid, lauldud laule, vahelejäetud salme... Kui palju on mälupilte belletriseeritud? Autor vihjab muidugi ka tollal tehtud märkmetele, ta on alles hoidnud menüüsid, dokumente ja muid selliseid asju. Aga ikkagi. Kuidas õnnestus autoril oma mälust näiteks Masingu juurde tehtud käigu kohta üles leida, et „õhtusse kalduv talvine päike leiab kardina ja taimede vahelt tee tuppa” (lk 269)?

Kui üldse on keegi, kellega Grabbi ühist keelt ei leia, mitte ainult piltlikus, vaid ka otseses mõttes, siis need on Eesti venelased. Kogu raamatus pole ühtegi meeldivates toonides kujutatud venelast. Ühelt poolt muidugi arusaadav: peale väikse varasema killu on Eesti venelaskond siia tulnud okupatsiooniajal ja seega paratamatult sellega seotud. Mida muud kui üha tigidust saakski üks võõrsile tõugatud, stalinistlike repressioonide käigus isast ilma jäänud pagulane okupatsiooni ja kõige sellega seonduva vastu tunda. Aga teiselt poolt võiks aru saada, et eestlased ei saa iseseisvuse kaotamise eest arvet esitada Eestis elavatele venelastele, vaid Moskva nüüdseks pankrotti läinud stalinlikule parteile. Ülejäänud on juba rahvaste vaba liiku-

mine riigi piires ja kõik. Aga Grabbi muutub siin lausa muigamisväärseks. Liinibussis tagasiteel Pärnust Tallinna prantsatab ta kõrvale üks umbjoobes vene töömees ja uinub, nii et pea tahab vajuda Grabbi õlale (1969). Järgneb autori mõtteheie, kuidas venelased eestlastel seljas elavad, tsiteeritakse Helvi Jürissoni „Mägra maja” jne. Vastik migrant-joodik! Kolm aastat hiljem näeb Grabbi Viljandis üht purupurjus eestlast majaseina vastas püstijalu magamas, aga see vaatepilt paneb Grabbi nii heldima, et ta ristib mehe mõttes uinuvaks sakalaseks. Oleks olnud venelane, oleks hooilt taas vastik migrant! Huvitav muide, kas näiteks New Yorgi metros ei vaju mõnikord joodik kaassõitjale otsa – ja mis rahvast siis seljas elamise süüdistada?

Lõpetuseks üks lausa lõbus koht, mis on samavõrd üllatav ja jahmatav. VEKSA tegevjuht Raudberg kirjutas Grabbi kohta käivas raportis, et Grabbil jätvad lauakombed soovida (lk 230). Ja ega autor seda salgagi. Grabbi ise meenutab: „Kui mina võtsin kanajala kontipidi pihku, siis Raudberg opereeris kirurgi osavusega liha kondi küljest noa ja kahvliga lahti. Kui ma supitaldrikult viimaseid lusikatäisi võttes kergitasin taldrikut ükskõik kuhupoole, siis Raudberg kallutas taldriku alati endast vastassuunas. Kui mina vahetevahel toetasin küünarnuki söömise ajal lauale, siis Raudberg lubas seda endale alles kohvi ja konjaki juurde siirdudes. Ja kui mulle kippus menüü jälgi rinnaesisele jääma, siis Raudbergi rinnaesine jäi puhtaks. Kui puhas või määratud rahvuslikult seisukohalt vaadates oli ta elulooline ankeet, on iseküsimus” (lk 230–231).

Kahtlemata on Hellar Grabbi eesti kirjandusloos oluline isik nii oma ajakirjaga kui ka kultuurisidemete loojana, tähelepaneliku rändajana. Ka siis, kui kanajalg kontipidi peos ja kastmetilgad särki peal.

JAAK URMET